Vasile PAVEL

Motivația de origine metaforică a semnului glotic

V.P. – dr. hab., prof univ., Institutul de Filologie Română „B. P. Hasdeu" al MECC. Dialectolog și onomasiolog; studii teoretice în domeniul nominației lexicale. Autor a circa 400 de lucrări științifice, între care 4 monografii, 2 vol. de *Atlas lingvistic român pe regiuni. Basarabia* (1993, 1998). Participant la elaborarea lucrărilor colective *Atlasul lingvistic moldovenesc*, vol. I-IV (1968-1973); *Dicționar dialectal*, vol. I-V (1985-1986); *Graiuri dacoromâne din sud-estul Ucrainei* (2016). Colaborator la atlasele paneuropene *Atlasul lingvistic romanic*, vol. I-IV (1995-2009); *Atlasul limbilor Europei,* 9 fascicole din vol. I (1985-2017); *Atlasul dialectal carpatic comun*, vol. I-VII (1989-2003).

În lexic se reflectă întreaga experiență umană. Cuvintele sunt memoria imaginilor. Inovația lexicală este condiționată de *motivația* semnului glotic. Calea formării unui cuvânt este o cale ascendentă, dar în același timp reversibilă, căci un semn glotic nou întotdeauna are la bază un cuvânt existent deja în limbă. Lexemul *sărăriță* „solniță" ne amintește de cuvântul *sare*, de la care s-a format. Cuvântul cu forma internă transparentă este semnul glotic motivat. Forma *sare* este semnul lexical nemotivat.

Existența a două tipuri de cuvinte – motivate și nemotivate – caracterizează toate limbile umane. Această particularitate constituie una din universaliile semantice. Limbile lumii se deosebesc doar prin „proporția diferită" a cuvintelor motivate sau nemotivate. Facultatea cuvintelor motivate de a face trimitere la alte nume constituie baza cercetării în teoria nominației (< fr. *nomination* < gr. *nominatio* „acțiunea de a numi, de a fi numit"), altfel zis, al științei numită *onomasiologia*, care în sens uzual înseamnă „știința despre denumiri".

Cercetările asupra unor limbi romanice au arătat că majoritatea cuvintelor din vocabularul principal se caracterizează, de regulă, prin absența motivației lor la etapa actuală. Dim-

BDD-A30103 © 2019 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 17:00:09 UTC)

potrivă, unităţile lexicale care nu aparţin acestui fond sunt motivate [4, p. 228-238].

Cuvintele şi sensurile noi, create după modele interne ale limbii, apar pe două căi esenţiale:

1) prin procedeul *derivării morfematice*, care se realizează prin afixare, compunere şi abreviere, şi

2) prin intermediul *derivării semantice*, care se manifestă prin forma polisemiei lexicale, a extinderii funcţiei denotative a cuvintelor existente. Cf.: *mâţă* „pisică" > *mâţă de fier*, ~ *de lemn* „cursă pentru şoareci" în Maramureş.

Motivaţia face parte din procesul complex al nominaţiei. Noua formă de exprimare – cuvântul sau sintagma nominativă – este determinată de premisele nominaţiei şi anume de motivaţia semnului limbii. Imaginile cognitiv-motivaţionale primare, care stau la baza noilor cuvinte, ne ajută să înţelegem mecanismul motivaţiei şi al nominaţiei în general. În timpul căutării numelui pentru noul obiect vorbitorul compară, prin intermediul asociaţiei de idei, obiectul nou cu obiectul-imagine, cunoscut de el. Astfel este găsit semnul caracteristic comun pentru obiectele omogene (sau aparent omogene). Drept urmare, este identificat şi numele vechiului obiect. Atare cuvânt va servi nu doar pentru denumirea semnului motivant, graţie imaginii senzoriale, dar şi pentru denumirea obiectului nou în întregime. Percepţia senzorială ne oferă obiectul, noţiunea – numele lui. A se compara: *ursoaică* „femela ursului" > *ursoaică* „coş de sobă, aşezat în poziţie orizontală, în podul casei" (în graiurile de la est de Prut).

În limba română şi în graiul viu românesc câmpul creaţiilor metaforice este deosebit de larg. Din punct de vedere psihologic, metafora – categorie universală a culturii omeneşti – este legată de percepţia unei posibile unităţi a lucrurilor, care rezultă „cu trecerea asupra unui obiect a unui nume care arată un alt obiect" (Aristotel). În lucrarea sa *De oratore*, Cicero susţinea că metafora s-a ivit ca o necesitate dintr-o anumită *„indigenţă* a limbii". Lipsind expresiile proprii pentru noile noţiuni, vorbitorii le-au numit pe acestea prin expresii vechi. Cei care au vorbit despre rolul metaforei la formarea cuvintelor au mers pe căile indicate de Giovani Battista Vico (1668-1744), creatorul modern al filosofiei

BDD-A30103 © 2019 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 17:00:09 UTC)

metaforei. Scriitorul și lingvistul francez Remy de Gourmont (1859-1915) menționează că în starea actuală a limbilor europene aproape toate cuvintele sunt la origine metafore. Multe dintre acestea rămân invizibile, altele se lasă descoperite, oferind imaginea lor. Unele metafore din epocile străvechi, menționează W. von Humboldt, se uzează atât de mult, încât cu greu mai pot fi percepute ca atare [3, p. 126].

S-a pus în lumină și faptul contrar. Unele cuvinte, care ne apar astăzi ca niște metafore, au fost la origine termeni proprii. Astfel, *pană* și *peniță* pot face impresia unor metafore mai degrabă nouă, celor de azi, decât acelora care le-au întrebuințat pentru prima dată.

Ca figură de stil, metafora poetică este studiată în calitate de procedeu poetic. În studiul nostru avem în vedere metafora lingvală.

Inovațiile metaforice sunt rezultatul unor activități individuale. Cuvintele noi intră în limbă dacă răspund unor necesități de comunicare. Eugeniu Coșeriu tratează noțiunea de inovație în relație cu conceptul de adoptare, de reproducere și de răspândire [2, p. 19]. Momentul în care *s-a creat* un cuvânt, afirmă E. Coșeriu, este „actul poetic". Adoptarea inovațiilor lexicale sunt „acte practice". Geografia lingvistică ne arată că inovațiile lexicale, inclusiv cele de origine metaforică, se pot răspândi din diverse puncte cartografice, ca centre de iradiere.

Fenomenul nominației este mai cuprinzător decât cel al „formării cuvintelor", dat fiind faptul că se cercetează motivația desemnării obiectelor, fază care anticipează *acțiunea de a sufixa*, de pildă, și rezultatul ei. Studiul asupra fenomenului motivației ce stă la baza desemnării lucrurilor pune în evidență motivația semnului glotic ca un proces permanent, noțiunea de derivat fiind pusă în relație cu categorii onomasiologice. Zona semanticii derivaționale, de exemplu, este descrisă prin legătura *motivat/motivant/formant*, iar sensul lexical este raportat la categoria părții de vorbire: în cazul substantivelor la ideea de obiect; a adjectivelor – la ideea de însușire; a verbelor – la ideea de proces. Acestea sunt recunoscute drept categorii onomasiologice.

Segmentarea aceluiași conținut semantic deseori are la bază cele mai diverse reprezentări metaforice. „Limba unui popor este expresiunea modului de a simți și de a vedea lumea" (L. Șăineanu). Motivația este

BDD-A30103 © 2019 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 17:00:09 UTC)

pusă astfel cu forma internă ca manifestare abstractă a semnului reprezentării obiectului. Forma internă a sintagmei nominative *luna lui cuptor*, numele popular al lunii iulie, indică motivul pentru care luna iulie este numită astfel în graiul popular. Pentru capitolul (discul) florii-soarelui, în care sunt implantate semințele, în graiurile limbii române de la est de Prut au fost atestați peste 35 de termeni cu motivația de origine metaforică: *pălărie, cușmă, căciulă, șleapcă, caschetă, cap, căpățână, pită, turtă, sită* etc., toate aceste lexeme fiind urmate de determinante (caracteristici onomasiologice*):* turtă de *soreancă, pălărie de răsărită* ș. a., care precizează sensul termenilor indicați mai sus [4, h. 921].

Variația de forme interne abundă la nivelul imaginilor primare concrete, la nivelul *motivului*, al semnului motivant concret (*pălărie de răsărită*), dar este similară la nivelul *motivemului*, al tipului de semn motivant, exprimat prin formula-tip „obiect rotund și plat" plus numele plantei în general. *Motivemul aparține nivelului emic* (al abstracției) și *corespunde unei clase de semne motivante similare*.

Pentru aprofundarea investigațiilor în domeniul teoriei motivației, posibilități enorme oferă metoda inovatoare de redactare și interpretare a *hărților lingvistice motivaționale*, cuprinse în *Atlasul limbilor Europei* [*Atlas linguarum Europae*], patronat de UNESCO și Uniunea Europeană și *Atlasul lingvistic romanic* [*Atlas linguistique romane*], de asemenea un proiect internațional, care oferă o „tipologie" riguroasă a limbilor vorbite în Europa, în temeiul constatării unei „mentalități comune" la vorbitorii de idiomuri diferite [6, p. 221-228]. Școala dialectologică de la Universitatea din Tomsk, Federația Rusă, a elaborat la începutul anilor '80 ai secolului trecut *Dicționarul motivațional dialectal* [*Мотивационный диалектный словарь*] sub redacția prof. O. I. Blinova, care este și autoarea monografiei *Motivologia și aspectele ei* [*Мотивология и её аспекты*]. În temeiul elaborării ALE și ALiR, dar și al efectuării studiilor privind motivația semnelor limbii, este creată o nouă disciplină, ***Lingvistica motivațională***.

Semnul glotic este unitatea de bază a limbajului ca sistem semiotic. F. de Saussure, creatorul termenului *semiologie* (sin. *semiotică*) vede în caracterul arbitrar al semnului principiul fundamental al întregii realități lingvistice. Semnul unește un concept și o imagine acustică. În *Cursul*

BDD-A30103 © 2019 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 17:00:09 UTC)

de lingvistică generală, publicat în 1916, lingvistul elveţian remarcă: păstrăm cuvântul *semn*, pentru a păstra totalul, dar „înlocuim *conceptul* şi *imaginea acustică* prin *semnificat* şi *semnificant*" [7, p. 85-86]. F. de Saussure afirmă că legătura ce uneşte semnificantul de semnificat este ***arbitrară***, mai simplu, „semnul lingvistic este arbitrar", o teză cunoscută cu mult înainte. Astfel ideea de „soeur", explică autorul, nu este legată prin niciun raport interior cu suita de sunete *s-ö-r*, ce reprezintă semnificantul. Această noţiune putea fi exprimată prin orice semnificant (înveliş sonor). Prin cuvântul *arbitrar*, precizează Saussure, „vrem să spunem că el este nemotivat". Această afirmaţie invocă însă o confundare de planuri.

În partea a II-a a *Cursului*, F. de Saussure vorbeşte de un *arbitrar absolut* şi de un *arbitrar relativ*, invocând astfel ideea despre ***motivaţia relativă***. Numai o parte din semne este absolut arbitrară, relatează Saussure, altele pot fi *relativ motivate* [7, p. 142]. În raport cu asemenea afirmaţii, lingvistului genevez i s-a reproşat „inconsecvenţa" şi confundarea de diverse planuri" [8, p. 346-351; 5, p. 113-119].

Ipoteza cu privire la motivaţia relativă i-a dezorientat chiar şi pe mulţi lingvişti notorii (precum: E. Benvenist, R. I. Budagov), care, urmându-l pe Saussure, au interpretat inexact teza privind raportul dintre arbitrar şi motivat. Or, *opoziţia arbitrar/motivat nu este decât aparentă* [6, p. 222]. Inovaţiile lexicale, respectiv cele metaforice, apar pe baza asociaţiei de contiguitate, de formă sau de funcţie a lucrurilor. În faza iniţială a formării cuvintelor, create pe cale naturală, spontană, unităţile de nominaţie sunt motivate. Mulţi lingvişti au susţinut că semnul nu poate fi, la început, decât motivat. Cu timpul însă multe unităţi lexicale îşi pierd forma internă (motivul se şterge) şi devin netransparente. Pentru limba română cuvântul *paner* este înţeles drept cuvânt nemotivat. Dar lat. *panarium*, etimonul rom. *paner*, avea un caracter motivat, deoarece semnul îşi păstra legătura cu *panis* „pâine", de la care a provenit în latină.

În concluzie, semnificantul, în raport cu semnificatul, este arbitrar. În temeiul teoriei reflectării, susţine Eugeniu Coşeriu, legătura dintre concept şi denotat nu este arbitrară. Conceptul este dependent de denotat.

BDD-A30103 © 2019 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 17:00:09 UTC)

Susținem fără rezerve afirmația expusă de Jean Philippe Dalbera: „Trăsătura *motivat* și trăsătura *arbitrar* ale semnului nu sunt nimic altceva, în definitiv, decât descrierea a două stadii succesive ale dezvoltării semnului" [*Apud* 6, p. 222].

Existența a două tipuri de cuvinte – motivate și nemotivate (inclusiv cele de origine metaforică) – constituie o trăsătură tipologică universală, teză ce nu vine în contrazicere cu teoria caracterului arbitrar al semnelor lingvistice.

Referințe bibliografice

1. ALM, *Atlasul lingvistic moldovenesc. Lexicul,* de V. Melnic și V. Pavel, Chișinău, Editura Cartea Moldovenească, 1973.
2. Coșeriu Eugen, *Lingvistica integrală. Interviu cu E. Coșeriu realizat de Nicolae Saramandu*, București, Editura Fundației Culturale, 1996.
3. Humboldt W. von, *Despre diversitatea structurală a limbilor și influența ei asupra dezvoltării spirituale a umanității.* Versiune românească de Eugen Munteanu, București, Editura Humanitas, 2008.
4. Miclău Paul, *Semiotica lingvistică*, Timișoara, 1977.
5. Pavel Vasile, *Curs de lingvistică generală de Ferdinand de Saussure*, în *Filologia Modernă,* ediția a XI-a, *Ferdinand de Saussure – „conștiința semiotică" a lingvisticii,* coordonator dr. Eugenia Mincu, Chișinău, 1917, p. 113-119.
6. Saramandu Nicolae, Nevaci Manuela, *Hărți lingvistice motivaționale*, în „Fonetică și Dialectologie", XXIV-XXVI, 2005-2007, p. 221-228.
7. Saussure F. de, *Curs de lingvistică generală.* Traducere și Cuvânt-înainte de Irina Izverna Tarabac, București, 1998.
8. Зундер Л. П. *Условность и мотивированность языкового знака*, în *Фонетика. Фонология. Грамматика*, Москва, 1971.

BDD-A30103 © 2019 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 17:00:09 UTC)